

כיבוד שאר קרובים

כבוד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך על האדמה אשר ה' אלקיך נתן לך. (שמות כ, יב)

[א]

אשת אביו ובעל אמו

(כתובות קג, א) ת"ר בשעת פטירתו של רבי אמר לבני אני צריך, נכנסו בניו אצלו אמר להם הזהרו בכבוד אמכם, נר יהא דלוק במקומו שולחן יהא ערוך במקומו מטה תהא מוצעת במקומה וכו', ומקשה הגמ' הזהרו בכבוד אמכם - דאורייתא היא, דכתיב כבוד את אביך ואת אמך, ומשני אשת אב הואי, ומקשה שוב, אשת אב נמי דאורייתא היא, דתניא כבוד את אביך ואת אמך, את אביך - זו אשת אביך, ואת אמך - זו בעל אמך, וי"ו יתירה לרבות את אחיך הגדול, ומשני הני מילי מחיים אבל לאחר מיתה לא.

דאורייתא או דרבנן

לפי רוב ראשונים יש כאן חיוב דאורייתא, וזה פשטות כוונת הגמ' אשת אב נמי דאורייתא היא, אבל דעת המאירי (כתובות קג, א) שחיוב כבוד לאשת האב ובעל אמו אינו אלא מדברי סופרים, וסמכוה מן המקרא כבוד את אביך - לרבות אשת אביך. ואע"פ שהזכירו שכבוד אשת אב דאורייתא, כמו שהקשו אשת אב דאורייתא, לא אמרוה אלא דרך סמך, ובהרבה מקומות מצינו כיוצא בזה כמו במסכת תענית (כח, ב) אמרו הלל דראש חדש לאו דאורייתא, כלומר הא של מועדות דאורייתא, ובמועד קטן (יא, ב) אמרו חולו של מועד דאסירא ביה מלאכה מדאורייתא. מוסיף המאירי שהחיוב הוא אף לאחר מיתה האב, וצ"ע שבגמ' מבואר שמעיקר הדין אין חיוב לאחר מיתה, ולכן רבי היה מצוה לבניו לכבד אשתו.

גדר חיוב כבוד לבעל אמו

ויש לדון בעיקר החיוב כבוד לאשת אביו, האם הוא משום לתא דחיוב כבוד לאביו, או דילמא שיש חיוב כבוד ישיר לאשת אביו. והנה כתב הרמב"ם (ממרים ו, טו) וז"ל: חייב אדם לכבד את אשת אביו אף על פי שאינה אמו, כל זמן שאביו קיים, שזה בכלל כבוד אביו, וכן מכבד בעל אמו כל זמן שאמו קיימת, אבל לאחר מיתתה אינו חייב. מבואר ברמב"ם שהחיוב הוא מצד כיבוד אב, ומה"ט אין חיוב לאחר מיתת האב.

למה לא נמנה בסה"מ כמצוה בפנ"ע

הרמב"ם (סה"מ שורש ב) כותב שדבר הנלמד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהם אינה נמנית במנין המצות, וקורא לזה דברי סופרים. ולכן תמה על הבה"ג שמנה מצות יראה מתלמידי חכמים, והמקור הוא מאמר ר"ע (פסחים כב, ב) את ה' אלקיך תירא - לרבות תלמידי חכמים, והק' עליו הרמב"ם דלשיטתו למה לא מנו כבוד בעל האם ואשת האב מצוה בפני עצמה, וכן כבוד אחיו הגדול, כי אלו האישים למדנו שאנו חייבין לכבדם ברבוי (כתובות קג, א), את אביך לרבות אחיך הגדול, כמו שאמרו את ה' אלקיך תירא - לרבות תלמידי חכמים, אם כן מפני מה מנו אלו ולא מנו אלו.

וכתב הרמב"ם ליישב שיטת הבה"ג, שהרי אמרו (שם) דהני מילי מחיים אבל לאחר מיתה לא, א"כ מבואר (כנ"ל) שאינו חייב בכבוד בעל אמו מפני כבוד עצמו אלא מפני שהוא כבוד לאמו, נמצא שלא נתרבה כאן מצוה יתירה על כבוד האבות, אלא שיכבד אותם בכל ענין שיהיה להם כבוד. א"כ קשה על הרמב"ם שהרי הוא עצמו כתב כיסוד הרמב"ם, שאין כאן אלא חיוב של כיבוד אב, א"כ למה טוען על הבה"ג. וי"ל (כמדומני ששמעתי תי' זה ממו"ר הגה"ר זעליג אפשטיין זצ"ל) שקושייתו ממ"ב, שאם אתה לא מונה כיבוד אשת אביו משום דהוי חלק ממצות כיבוד אב, א"כ למה אתה מונה מצות יראה חכמים, הרי גם היא נכללת במצות יראה שמים. וצ"ל שהבה"ג מחלק ביניהם, שיראת חכמים הוי מצד החכמים לא מצד יראה שמים, ורק מצות כיבוד אשת אביו הוי משום לתא דאביו.

מחילת האב

ולפי זה כתב המנחת חינוך (מצוה לג) דזה פשוט שאם אביו מוחל שלא לכבד אשתו, א"צ לכבדה, כיון דהכיבוד הוי רק מחמת כיבוד האבות והם מוחלים, וכ"ש אם אין רצונם בכבוד זה לכבד אשתו או בעלה ודאי אין רשאי, כי אין זה כבודם. אבל עי' בספר דרכי משה (יו"ד סי' רמ) שמביא שבתשובת מהרי"ק

ובהשגות הרמב"ן על סה"מ משמע שהא דחייב לכבד אשת אביו או אחיו הגדול היינו משום כיבוד אביו, ומסופק א"כ אם אביו יוכל למחול על כבודו.

אביו רשע

וכמו כן יש להסתפק היכא שפטור מכבוד אביו, כגון שאביו רשע, אם חייב לכבד אשתו. ולכאורה תלוי בחקירה הנ"ל, שאם החיוב אינו אלא מחמת האב, אז הוא פטור גם מלכבד אשתו, לפי השיטות שפטור מלכבד אביו רשע.

וכמו"כ יש להסתפק מה יהיה הדין אם אשת אביו הוי מרשעת, ובכ"ז האב רוצה שיכבדה, שאם יש לה חיוב עצמי אז כאן אין חיוב, אבל אם כל החיוב הוא משום לתא דאב אז כאן שרוצה בכבודה שפר חייב הבן לכבדה.

אמנם המהר"ם שי"ק (סה"מ צ"צ מצ' לג) כתב להוכיח שחיוב עצמי הוא, וגזרת הכתוב היא שחייב לכבד את אשת אביו, לפי שאשתו כגופו, והרי היא מעין אביו, וכן בבעל אמו, דאלת"ה אלא דהוי משום לתא דאב, למה לי קרא, פשיטא שחייב לעשות הכל כדי שלא לצער אביו.

כשמת האב בטל הקורבה

ועי"ש שאע"פ שהחיוב הוא ישיר לאשת אביו, בכל זאת כתב שאם מת אביו אין הבן חייב בכבוד אשת אביו, וכן אם מתה אמו, אינו חייב בכבוד בעל אמו, שבמיתת הבעל או האשה בטלה הקורבה שביניהם, א"כ כבר אינה נחשבת לאשת אביו.

אמו אמרה השקיני מים ובעל אמו וכו'

יש להסתפק באמו האומרת השקיני מים, ובעל אמו אומר השקיני מים, איזה קודם, שלענין אביו ואמו אמרינן אביו קודם, שאתה ואמיך חייבים בכבוד אביך, א"כ גם כאן נאמר שחייב להשקות בעל אמו. אבל כתב המנחת חינוך (מצוה לג) שאמו קודמת, והטעם שהחיוב לכבד את בעל אמו אינו אלא משום כבוד אמו, ולכן כבודה קודם, כיון שהיא רוצה שיכבדו אותה, וכל הכיבוד לבעלה הוא מחמתה.

[ב]

אחיו הגדול

(שו"ע יו"ד רמ, כב) חייב אדם בכבוד אחיו הגדול, בין שהוא אחיו מאביו בין שהוא אחיו מאמו. וכתב הרמ"א אפילו הקטן הוא ת"ח וגדול בתורה יותר מן הגדול. המקור הוא בברייתא (כתובות קג, א), דתניא כבד את אביך ואת אמך את אביך זו אשת אביך ואת אמך זו בעל אמך, וי"ו יתירה לרבות אחיך הגדול.

גדר החיוב

וכפי שחקרנו לעיל בחיוב כבוד אשת אביו, יש לחקור גם בגדר החיוב לכבד את אחיו הגדול, אם הוא משום כבוד אביו, או דילמא שיש חיוב עצמי לאחיו הגדול. ויהיה נ"מ האם החיוב הוא גם לאחר מיתת אביו. עוד נ"מ לענין מחילה, שאם החיוב הוא מחמת כיבוד אב יכול האב למחול, אבל אם החיוב מצד הבן לא יועיל מחילת האב.

חיוב לאחר מיתת האב

ועי' ברמב"ן (שם) שמסופק לענין חיוב כבוד לאחיו הגדול, שכתב וז"ל אם חשבו הראשונים שאין המצוה כן אלא בחיי האבות, לפי שהוא גנאי להם שיתבזו תולדותם, והם מצטערים בזה הרבה, ומנהג כל האנשים ליסר בניהם לנהוג כבוד בגדוליהם. וכתב שכן נראה שלא נתרבה בו"ו יתירה אלא כעין מה שנתרבה בעיקר התיבה, ואם כן הכל חוזר אל כבוד האבות.

אבל המנחת חינוך (מצוה לג) מדייק מדברי הרמב"ם דאף לאחר מיתת חייב בכבודו, דאצל אשת אביו ובעל אמו כ' שהחיוב הוא כל זמן שהוא קיים, ולענין אחיו הגדול סתם ולא כתב זה, משמע דס"ל שחייב בכל ענין, והיינו טעמא שלא מחמת כיבוד אב נגעו בה, אלא דהוא גזה"כ, או דחז"ל תקנו כן. ובגמ' לא כתוב אלא לענין אשת אב דדווקא בחיים.

ולפי המהלך של המהר"ם ש"ק יש ג"כ לחלק בין כיבוד אשת אביו לחיוב אחיו הגדול, שלאחר מיתה אינה אשת אביו, אבל אפילו לאחר מיתה עדיין נחשב לאח.

ועל דרך המהר"ם ש"ק בספר כלי חמדה רוצה לתלות מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן כאן במחלוקתם האם יש חיוב אבילות לאשתו מן התורה, דלפי הרמב"ן אפילו לאחר מיתה מקרי שאר, ולכן יש חיוב אבילות מה"ת, א"כ יש לדמות החיוב לאחיו הגדול לחיובו לאשת אביו, אבל לרהמב"ם לא מקרי שאר, ולכן סובר שחייב בכבוד אחיו הגדול אפילו לאחר מיתת האב, ואין לדמות לאשת אביו שפקע הקורבה.

מחילת האב

ועל לפי דרכו של המנ"ח שלפי הרמב"ם החיוב הוא ישיר להאח, כתב שאע"פ שמועיל מחילת האב לפטור הבן מכיבוד אשת אביו, אבל לענין אחיו הגדול אינו מועיל מחילת האב. ואם אביו ואמו צוו שלא לכבדו, אין לציית להם, דהוי כאמרו לו לעבור על ד"ת דאינו רשאי לציית להם.

אחיו רשע

וכמו שהסתפקנו לעיל לענין כבוד אשת אביו היכא שהיא מרשעת, יש להסתפק גם באחיו הגדול רשע, האם יש חייב לכבדו היכא שאביו רוצה בכבודו. וכתב בשו"ת הרא"ש (כלל טו סימן ז) אח הגדול שחרף וביזה לאחיו שהוא תלמיד חכם וקטן הימנו בשנים, ונידו הקטן בשנים, שהוא תלמיד חכם, לאחיו גדול בשנים, יפה עשה שנידוהו, דכיון שאינו נושא פנים בתורה, אינו עושה מעשה עמך, ומן הדין אינו חייב לכבדו. וכן נפסק בשו"ע (רמ, כג). ומוכח מכאן שהחיוב הוא ישיר להאח, דאם החיוב הוא מחמת כבוד האב אינו תלוי אלא אם האב עושה מעשה עמך, ואם האב רוצה שיכבד האח, אע"פ שאינו עושה מעשה עמך, חייב להקשיב לו ולכבד האח.

כדברי הרא"ש מבואר גם בפירוש החזקוני (בראשית כה, לא) עה"פ מכרה כיום וכו', שאמר יעקב חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ממנו, ורשע זה אינו ראוי לכבוד.

[דרך אגב מלשונו שכתב חייב אדם בכבוד **אחיו הגדול ממנו**, משמע שחייב בכבודו אפילו אם אינו הגדול בבית, ועי' בזה לקמן.]

הים של שלמה (קידושין פ"א סימן סח) מביא דברי הרא"ש ומקשה עליו דמאחר שילפינן כבוד אח הגדול מריבוי את אביך ואת אמך, אם כן נימא כי התם, מה התם אפילו הוא רשע, מכל מקום אסור לקללו ולחרפו, ונידוי הוא ארור, ואם כן איך יכול להחרימו. ותי' דלא קשה מידי, דהנך ריבויי אצל כיבוד כתיב, ואצל אביו גופו אם אינו עושה מעשה עמך אינך צריך לכבדו. אבל לפי"ז צ"ע שהרי המחבר (יו"ד רמ, יח) פסק שממזר חייב בכבוד אביו ובמוראו, ואפילו היה אביו רשע ובעל עבירות, מכבדו ומתירא ממנו, א"כ למה פסק שאינו חייב לכבד אח הגדול שהוא רשע. וצ"ל שבכל זאת החיוב לאח הגדול הוא פחות מאשר החיוב להאב, וצ"ע.

במה חייב לכבדו

כתב המנ"ח (מצוה לג) דכל הכבוד שמחויב לאביו ולאמו חייב ג"כ באנשים הנ"ל, אך מצד הסברא כיון דכיבוד מסרו הכתוב לחכמים, א"כ באביו ואמו שייך בכבוד שלא לקרוא אותו בשמו וכדומה, אבל אחיו אפשר דאין זה בכלל הכבוד, ולא מצינו שיהיו נזהרים בזה כמו שמוזהרים באביו ובאמו. החיד"א (שורית ברכה יו"ד רמ, יב) מביא ראיה מהא דאמר רמי בר יחזקאל (כתובות כא, א) לא תציתנהו להני כללי דכיל יתודה אחי משמיה דשמואל, שאינו חייב לכבד אחיו הגדול בכל מיני הכבוד שחייב הבן לאביו, וכל שכן שאין צריך לכבדו כשמזכירו שלא בפניו.

אחותו הגדולה

בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' עו) נשאל אם מחויב אדם לכבד את אחותו הגדולה, כמו דאמרינן ואת אמך - לרבות את אחיך הגדול, או דילמא דדוקא אחיו הגדול ולא אחותו הגדולה. והשיב שאיך עלה על הדעת להוסיף על המצות, דאורייתא ודרבנן, דבר שלא הוזכר כלל בש"ס ולא בשום פוסק ראשון ואחרון. וכתב שאולי כוונת השואל מהא דאיתא במדרש (פ' ויצא) ותען רחל ולאח ותאמרנה לו - למה מתה רחל תחלה, ר' יהודה אמר מפני שדברה בפני אחותה. אבל כתב השב"י דאי משום הא לא אריא, דמלבד שאין למידין הלכה מדברי אגדה, בלא"ה ליכא למילף מהמדרש זו כלום, שאין זה נכנס כלל בסוג חיוב כבוד, רק שהוא

ביזוי לדבר בפני מי שגדול ממנו, אפילו אם אינו קרוב כלל, כדאיתא (אבות פ"ה) שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם, אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו, אבל שיהא חייב בכבוד זו לא שמענו מעולם.

אחיו הגדול מאמו

פוק וחזי אומר השבוי"י דבתשובת הרא"ש (כלל ט"ו) כתב דמחייב לכבד אף אחיו הגדול מאמו, לפי שעיקר הריבוי דואת גבי אמך כתיב, משמע דבלא"ה אין להוסיף מסברא דנפשיה. ואף אם תרצה לדרוש טעמא דקרא, וכמבואר ג"כ קצת בהשגת הרמב"ן (שורש שני), שזה הוא בכלל כבוד אב ואם לנהוג כבוד בבנם גדול, אבל פי' לפירושם לפי שכבוד וגדולת אביו ואמו יורש בנם הגדול, להניח כתרם לבנם הגדול, על כן מחויבים אחיהם לכבד את אחיו הגדול כי לו משפט הירושה, כבוד וגדולה של אביו, וא"כ בבית לא שייך כל זה.

אחיו הגדול או הגדול ממנו

ומוסיף שמשמע זה יפה פסק בשו"ת הלכות קטנות (סי' קכ"ג) דאינו מחויב לכבד רק אחיו הגדול שהוא הראשון ולא השני, אף שגדול ממנו בשנים, והטעם כנ"ל כיון שאינו יורש גדולת אביו.

אבל עי' בברכ"י שמביא דברי השבוי"י, וכתב עליו שמה שתמה היעלה על לב להוסיף וכו', אין כאן תימה, דאין זה תוספת אלא עיקר, דאפשר דאחותו בכלל אחיך הגדול הוי. והרי הרב צידה לדרך (מאמר א, כלל ד, טו הובא בב"ח והט"ז) כתב דחייב לכבד חמותו, אע"ג שלא הוזכר בדברי חז"ל, אלא מאי אית לך למימר דאמרו חמיו וה"ה חמותו, ה"נ נימא אחיו הגדול וה"ה אחותו הגדולה. (ולפי ספר החרדים שטעם החיוב משום אשתו כגופו, אין ראיה). עוד דוגמא לזה, שרבינו יונה כתב בספר היראה לכבד אחי אביו ואחיו אמו, דכלהו בכלל את אביך ואת אמך הוו. גם בספר חסידים (סימן תקע"ח) כתב דחייב לקום מפני אשה זקנה, והשוה אשה לאיש.

ומכל זה י"ל דלא נפלאה היא ולא רחוקה לומר שאחותו הגדולה היא בכלל, וחייב לכבדה, ואין זה מוסיף על המצות.

דברי האר"י ז"ל

בשו"ת משנה הלכות (חלק י סימן יג) מביא מש"כ האר"י ז"ל (הביאו בלקוטי תורה לרח"ו פרשת וירא) דכל אדם יש לו נשמה מלובשת בלבוש נפש, דעצמות אביו ואמו וכל המצות שהוא עושה הוא הכל ע"י אותו הלבוש שירש מאביו ואמו, ולבוש זה מסייע לעשות מצות ה'. כי עוונותיו אין מניחים לו לעשות מצות, וצריך סעד מזה הלבוש, והשפע שנותנים לו מן השמים הוא ע"י הלבוש הזה. וזה ענין שותפות האדם ואשתו בבניהם, ולזה החמירה תורה לאדם להתקדש בשעת תשמיש שאם יקדש עצמו אז ימשיך בנשמה לבוש קדוש אשר ע"י יזכה לעבודת השם. ומזה הטעם אמרו ז"ל **כבד את אביך ואת אמך - לרבות אחיך הגדול, כי רוחא קדמא דשבק בה בעלה ממנו מחלק לכל הבנים שיולדו, וכל אחד נוטל חלק מההוא רוחא, ועל אותו דרך משועבדים זה לזה, הראשון נוטל חלק בראש והשני פחות ממנו וכן עד קטן שבאחים.**

עוד העיר החיד"א על השבוי"י שלא ראה דברי הרמב"ן במקומן, שהרמב"ן, מאריה דשמעתא, כתב הטעם שגנאי להם שיתבזו תולדותם, וכך היא המדה ליסר בניהם לנהוג כבוד בגדוליהם, ולא משום שהבן הגדול יורש כתרם וכו'.

אבל מהרמב"ן עה"ת (בראשית לב, ה) יש להוכיח כדברי השבוי"י, שכתב וז"ל: ודע כי הכבוד הזה שהיה יעקב עושה לאחיו בפחדתו לאמר אדני ועבדך, **בעבור כי המנהג בצעיר לתת מעלה וכבוד אל הבכור כאלו הוא אביו, כאשר רמזה לנו גם התורה לרבות אחיך הגדול.** והנה יעקב לקח בכורתו ואת ברכתו ועשו שוטם אותו עליהם, ועתה היה מראה לו כאלו אין המכירה ההיא אצלו כלום, וכי הוא נוהג בו כבכור ואב להוציא את המשטמה מלבו.

עי"ש (בברכ"י) שמדברי האר"י ז"ל (פרשת יתרו) מבואר בהדיא דחייב כבוד האח הוי לכל אחיו הגדולים ממנו, ומשמע מדברי קדשו דה"ה לחייב לכל אחיו הגדולים אחר מיתת אביהם. ועוד משמע מנועם שיח קדושתו, דיש חיוב לכבד לאחותו הגדולה. ובפרט לפי הדרך השני שכתוב שם, כאשר יראה המעיין שם.

מסקנת החיד"א דחייב לכבד לכל אחיו הגדולים ממנו זכרים ונקבות, ואף לאחר מיתת אב ואם. אבל

מלשון הרמב"ן שיעקב כיבד עשו בכבוד "בכור" כאילו הוא אביו, משמע קצת דדוקא הבכור ולא שאר אחיו הגדולים.

דודיו

עוד כתב החיד"א שחייב לכבד אחי אביו ואחי אמו, (רבינו יונה בספר היראה, וספר החרדים ריש פרק יב). ועי' באנציקלופדיה תלמודית שיש מהאחרונים המפקפקים בעיקר החיוב, והוא בשו"ת מקור ישראל (חו"מ סי' סא) על פי סתימת הפוסקים שהשמיטו, ועוד שלא מצינו דרשה זו.

[ג]

חמיו וחמותו

במכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דעמלק פרשה א) עה"פ וישתחו וישק לו - איני יודע, מי השתחוה למי, או מי נשק למי, כשהוא אומר וישאלו איש לרעהו לשלום - מי קרוי איש, הלא משה, שנאמר (במדבר יב, ג) והאיש משה עניו מאד, הוי אומר, לא השתחוה ולא נשק אלא משה לחמיו, **מכאן אמרו שיהא האדם מוכן לכבוד חמיו**.

עד כמה חייב בכבודם

וכן נפסק בשו"ע (יו"ד רמ, כד) וז"ל חייב אדם לכבד חמיו. וכתב הב"ח שמלשון הטור משמע שאינו חייב כי אם לכבדו כדרך שמכבד הזקנים בקימה והידור וכיוצא, אבל במדרש שוחר טוב (מזמור ז) איתא בהאי לישנא ואבי ראה גם ראה - מכאן שחייב אדם בכבוד חמיו ככבוד אביו, משמע שכל מה שמחוייב לעשות באביו מחוייב ג"כ לעשות בחמיו. ותמה הב"ח למה לא כתב כן הטור. אבל קצ"ע איפה ראה הב"ח בדברי הטור שאינו חיוב גמור, רק מצד שאר זקנים. וז"ל הטור חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ככבוד אביו, וחייב לכבד חמיו דכתיב אבי ראה גם ראה, משמע שזה ממש כמו החיוב לכבד אחיו הגדול וצ"ע.

ובספר חרדים (מצוות עשה פרק ד) כתב וז"ל וכן האיש חייב בכבוד חמיו וחמותו, וטעמא משום דאיש ואשתו כחד גופא חשיבי, ואב ואם של זה כאב ואם של זה, משמע שאין הבדל בין החיוב לאביו ולאמו להחייב לחמיו וחמותו.

ועי' בברכי יוסף שהעיר שבמדרש תהילים מבואר שחכמים לומדים מהפסוק אבי ראה גם ראה דברים אחרים, ולא שחייב בכבוד חמיו, אלא שהמקור של הטור הוא מהמכילתא (הנ"ל) מכאן אמרו שיהא אדם מוכן לכבוד חמיו, וסבר הטור דהך מכילתא אתיא ככו"ע, חדא דקאמר מכאן אמרו, ומשמע דחכמים אומרים, ולא פליגי רבנן התם אלא שאינו ככבוד אביו, ולא יצדק לומר ואבי ראה על שאלו. ועוד דהכי מוכח לשון המכילתא, דקאמר שיהא אדם מוכן לכבוד חמיו, משמע דיכבדנו כבוד בעלמא, אבל לא כאביו. והא אתיא כרבנן דשוחר טוב, ולמדנו דלכו"ע יש לנהוג כבוד בחמיו. ומעתה צריך טעם להפוסקים שהשמיטו הך מכילתא, דפשטה מוכח דאתיא ככולי עלמא. ומה גם דקאמר מכאן אמרו, דמורה ובא שהוא דבר מפורסם שכך אמור רבנן. אבל על עיקר המקור מהמכילתא יש להעיר שהרי לא כתוב לשון חיוב, אלא שיהא אדם מוכן לכבוד חמיו, משמע שאין כאן חיוב גמור.

[ד]

כבוד אבי אביו

נחלקו המהרי"ק ורמ"א האם יש חיוב כבוד לאבי אביו. דעת המהרי"ק (שורש ל) שאין חיוב, ולכן אין חיוב לנכד לומר קדיש בשביל סבו. אבל הרמ"א בתשובותיו (סי' קיח) חולק עליו על פי דברי הב"ר (פ' צג) עה"פ ויזבח זבחים לאלוקי אביו יצחק - מכאן שחייב בכבוד אביו יותר מאבי אביו, משמע שחיוב יש גם לאבי אביו, אלא שחיובו לאביו יותר. וכן פסק הרמ"א (יו"ד רמ, כד).

ראיות שפטור

וכתב בגליון מהרש"א שס"ל למהרי"ק שאין למדין מהמדרש, כיון שיש ראיות מדברי רש"י שאין חיוב. דהנה הגמ' (מכות יב, א) אימרת שבן הבן נעשה גואל הדם לזקנו, (שהסבא הרג הבן בשוגג) ופרש"י משום שאינו מוזהר בכבודו. עוד יש להוכיח מהא דמספר הגמ' (סוטה מט, א) שרב אחא בר יעקב איטפל

ביה ברב יעקב בר ברתיה, כי גדל א"ל אשקיין מיא, אמר לו לאו בריך אנא, והיינו דאמרי אינשי רבי רבי בר ברתך אנא.

בני בנים

והנה בעיקר חיוב כבוד לאבי אביו יש לדון מטעם בני בנים הרי הם כבנים, וגם דאולי החיוב כבוד לאביו מחייבו לכבד זקנו. ועי' בבהגר"א שמביא מדרש (ב"ר צד, ו) שרק בני בנים כבנים ולא בני בנות. ובזה מיישב סוגיא דסוטה, דשם היה בר ברתיה ולא בר בריה. אמנם המהרי"ק (שם) כתב דבני בנים כבנים שייך רק לגבי ירושה ולא לגבי שאר דברים. אבל לפי"ז עדיין ק' מההיא דמכות.

אינו עושה מעשה עמך

ותי' בשאלת יעב"ץ (ב, קכט) דהתם באבי אב רשע עסקינן, דמצוה להכותו ולקללו משום דאינו עושה מעשה עמך, ולא עמו בתורה ובמצות, וגם זה שהרג אפילו שהוא בשוגג הרי אין לו דמים, לכן אב שהרג את בנו בלי דעת, הבן הבן נעשה גואל הדם, והורג הוא את זקנו מצוה קעביד. לכאורה דבריו תמוהים שמהכ"ת שמי שעובר עבירה בשוגג נחשב לאינו עושה מעשה עמך. ועוד אפילו מאן דאמר שאין חיוב כבוד לאביו רשע אגל אסור לקללו והכותו כמבואר בשו"ע (יו"ד רמא, ד) היו אביו ואמו רשעים גמורים ועוברי עבירה, אפילו נגמר דינם להריגה ויוצאים ליהרג, אסור לו להכותם ולקללם. ואם הכה אותם או קללם פטור. ואם עשו תשובה, ה"ז חייב ונהרג עליהם אף על פי שיוצאין ליהרג.

שו"מ במנחת חינוך (מצוה מח) שדן בזה אם עבר עבירה בשוגג אם נחשב לעושה מעשה עמך, ומביא ראיה מההיא דיבמות דמקשה הש"ס מהא דממזר חייב על הכאת וקללת אביו, הא אינו עושה מעשה עמך, ותי' בשעשה תשובה, והו"ל לתרץ דהיה שוגג, אע"כ דאף בשוגג אינו עושה מעשה עמך. אבל כתב שכיון דהיה שוגג בוודאי הו"ל עושה מעשה עמך. אבל אם נודע לו השוגג כיון דגם שוגג צריך תשובה, א"כ אם לא עשה תשובה הו"ל בזה עצמו אינו עושה מעשה עמך, כיון דאינו עושה תשובה.

וכן הוא מפורש בריטב"א (מכות יב, א) וז"ל ואע"ג דבפרק הנחנקין (סנהדרין פה, ב) משמע דלא אמרינן שאין נעשה שליח על אביו להכותו ולקללו אלא בשעשה אביו תשובה, דהאי עושה מעשה עמך, הא לא קשיא דהא דהכא כיון דבשוגג הרג עושה מעשה עמך הוא.

ומש"כ היעב"ץ שהורג זקנו מצוה קעביד, קשה שהרי אין כאן מצוה אלא אם יצא ההורג מערי המקלט, ובלא"ה אין כאן אלא פטור.

חיוב מטעם כיבוד אב

ויש לומר עוד שאם כל החיוב כבוד לזקנו הוא משום כבוד אביו, אפשר לומר דהני מילי מחיים אבל לאחר מיתה אולי אין חיוב. יסוד לזה מה שהזכרנו לעיל לגבי חיוב אשת אביו שלאחר מיתה אין חיוב, והטעם דכל חיוב הכבוד משום כבוד אביו אז לאחר מיתה אין חיוב. ולפי"ז מיושב שני הסוגיות דבשניהם כבר מת האב. אבל זה קצת דחוק בלשון רש"י שכ' שאינו מוזהר בכבודו, משמע שאינו חייב כלל. ובספר כלי חמדה (פרשת ויגש) כתב שיש לדחות הראיה מאשת אביו, דשם לאחר מיתה פקע הקורבא, משא"כ בזקנו שאפילו לאחר מיתה אביו נשאר זקנו. וידידי הרה"ג ר' אברהם סמבר שליט"א העיר דמרש"י בחומש (פרשת ויגש עה"פ ויזבח זבחים וכו') מבואר שאפילו לאחר מיתה יש חיוב כבוד לאבי אביו, שהרי כבר נפטר יצחק, ובכל זאת אומר רש"י שחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו, ומכאן מדייקים שעכ"פ חיוב יש.

עוד י"ל (עכ"פ ליישב סוגיא דסוטה) דאם כל החיוב אינו אלא משום לתא דאביו, אז היכא שזקנו הרג לאביו החיוב כבוד לאביו מחייבו להרוג לזקנו ולא לכבדו.

וליישב סוגיא דסוטה כתב הכל"ח, דהיות ואין אשה מחויבת בכיבוד אב משום שרשות בעלה עליה, לכן אין לחייב בנה בכבוד אביה, שאינו אלא מחמת חיוב כבוד שלה. אבל אינו נראה לי כלל, שהרי אין לאשה פטור מוחלט, אלא רק היכא שזה סותר חיובה לבעלה, א"כ לגבי הבן אין שום סיבה להתיר.

האם חייב לכבדו כאב

עוד כתב היעב"ץ שחיוב כבוד לזקנו אינו אלא שחייב לכבדו יותר משאר העם, כגון בקימה והידור אע"ג דלאו בעלי זקנה נינהו, אבל אינו חייב לכבדו כאביו, כגון להשקותו מים.